

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, Jan.-Dec. 2022

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2022ء، مسلسل شمارہ 6

☆ ڈاکٹر شبنم اسحاق، ڈاکٹر ظہیر حسن وٹو

LIFE WITHOUT COMPLETION (KHALQAT GAI ADHORI)

خلقت گئی ادھوری (شاہ حسین دی حیاتی، فکر تے شاعری)

Abstract

Society in broader sense is divided in two class groups, Poor and Rich. The rich group is always associated with ruling elite because their interests are served within that circle. The so-called religious personalities and bureaucracy is also served the interest of ruling elite for their personal gains. The second group is People, who are always struggling to meet their ends, and they have to live under the rule and economic oppression. Shah Hussain was part of, second group. He raised their concerns, present their hardships, became their voice and atlast become the conscious of his group. Shah Hussain used "Khalqat gai Adhori" for both groups who lived in a same society but are not alike and dont feel for each other. Rich group has done everything for their wealth but they lack conscious and knowledge. In objective conditions they have degrees and posts but on conscious level they are the real poor people of

☆ اسٹینٹ پروفیسر پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

☆ اسٹینٹ پروفیسر پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

society. The poor group was associated with poverty and Darveshi they have strong conscious. They are far behind in material terms but in they have the true knowledge. Shah Hussain poetry is about the second group. In this article we are trying to make a point that the real losers in this game are people with no conscious.

Keywords: Society, Rich, People, Economic, Shah Hussain, Knowledge

شاہ حسین دی کیتی گل وچوں چنے بول نیں:

کہے حسین فقیر سائیں دا، خلقت گئی ادھوری

کہے حسین فقیر سائیں دا، دنیا جانندی بڈی (1)

شاہ حسین (1538-1599ء) دی حیاتی، فکرتے شاعری دا اچھا کوئی کچھ نہیں، جیہدے اُتے سالوں بدھی گل نہ ہوئی ہووے، ارج جدوں ایہہ کچھ سامنے آیا، ”خلقت گئی ادھوری“ تاں شاہ حسین دی شاعری تے فکر دا جو منڈھ مول رہیا، اوہدے اتے کسے سے راج کے گل نہیں ہوئی۔ جہان دی صدیاں بدھی حیاتی وچ سے دا کوئی پنا اچھا نہیں دسد اجدوں انساناں اُتے شاہی دی پکڑ پکی نہ رہی ہووے فقیر تے درویشی نوں راج گدی ملی ہووے تے خلقت شوہدی نوں سکھ داساہ آیا ہووے۔ مصرعے پکھوں تاں شاہ، گدا اکوتر کڑی ٹلدے دسدے نیں۔ شاہ عملاں ولوں۔ خلقت نوں زور زبردستی دی لاٹھی نال پکدے تے خلقت ڈر، سہم و جہوں ادھ سستی، ادھ جا گدی، ٹردی، کھلوتی، ادھ راجی، ادھ بھگھی، ادھ راضی، ادھ کاوڑی، دسدی اے روز ازل توں خلقت دی اپوری ہوندا، کدی پوری ہوندی نہیں دسدی تے شاہ حسین دوہاں دھراں وچوں خلقت نوں جاگیرتی دینوں مُردا نہیں۔ خاص طور تے اپنے ویلے جیلانی کامران ہو ریں لکھدے نیں:

”سولھویں صدی دنیا دے فکری ارتقا وچ اک بڑا اہم زمانہ اے۔ 1570ء

دے آل دوالے دنیا تے عملی تے تہذیبی نقشے اُتے کوئی اچھا بندہ نظر نہیں

آؤندا جیہڑا اوس واردات وچوں لنگھیا ہووے، جیہدے وچوں شاہ حسین

لنگھے نیں۔“ (2)

شاہ حسین دی سوچ، فکر تے حیاتی بارے وی و تھاں تے پاڑ پاون دیاں گلاں ملدیاں نیں، پاڑ پاون والی تاریخ اپنی پرانی نہیں گھٹ ودھ نویں ای اے۔ اوہناں دی فکر تے حیاتی نوں اکسارتاناں پیش کرن والیاں پینتری (35) کتاباں دی دس محمد آصف خاں ہوراں پائی، جیہناں وچوں ”بہاریہ“، ”حقیقت الفقرا“، ”حسنات العارفین“، ”عمدة التواریخ“، ”حدیقة الاولیا“، ”تحقیقات چشتی“، ”ہسٹری اوف لاہور“، ”تاریخ لاہور“، ”شالامارکی تاریخ“، ”لٹریری ہسٹری آف پنجاب“، ”ہنس جوگ“، ”پنجاب دے ہیرے“، ”پنجابی صوفی پوٹس“ تے ہور ڈھیر اہم نیں۔ ایس ای لیکھ وچ اوہ اگے جا کے لکھدے نیں:

”شاہ حسین دی آواز ساڈے لئی بیگانی نہیں، کیوں جے جیہناں سوالاں توں اوہناں دی واردات پیدا ہوندی اے اوہ سوال ساڈے زمانے دے سوال نیں، پر شاہ حسین نے اپنے زمانے نوں صحیح راہے لاون لئی اپنے آپ نوں پیش کیتا تے اوہدے گناہاں لئی اپنے آپ نوں قصور وار سمجھیا۔ اوہناں دی التجا اوس زمانے دی التجا اے پر اوہناں دی دعا ساڈے دور دی دعا اے۔“ (3)

ستارھویں صدی وچ فارسی نظم وچ لکھی گئی شاہ حسین دی سوانح عمری اُپر آدھا کتاب ”حقیقت الفقراء“ وچ اوہناں دی فکر، فقر، درویشی، انسانی سنیہے تے محبت بھرے وچاراں نوں مکھ رکھیا گیا، جہدے راہیں شاہ حسین دی سوچ صاف شفاف شیشے وانگ سامنے چمکدی دسدی اے۔ کتاب 1571ھ وچ شاہ حسین دے مرن مگروں کوئی بہتر (72) ورھے مگروں لاہور دے بزرگ شیخ محمود المعروف پیر محمد نے لکھی۔ اوہدی بنیاد ایہہ تذکرہ وی رہیا۔ خاص کر مولوی نور احمد چشتی نے ”تحقیقات چشتی“ نے سید محمد لطیف نے ”ہسٹری اوف لاہور“ لکھن ویلے ایس کتاب یا قلمی نسخے توں لا بھرتی۔ ایہدے اندر پیر محمد شاہ حسین دی حیاتی دی تصویر گجھ انج پیش کردے نیں:

”ترجمہ: اوہ فقیری علم دے دھاگے جوڑن والا اے۔ تار تار نوں وکھرا کر دین والا، تے پھیر جوڑ دین والا۔ اوہ جدوں پیدا ہو یا عام توں ظاہر وچ آیا۔ تواریخ ۹۴۵ھ آھی، اک واج غیب تھیں آئی، تے ایہہ ویلا آھا سحری سویر دا، سبھے فقر بھرے درویشاں سنیا جو فقر دا ہون حسین دے وجود نال ہے۔ تے خوبصورتی فقر دی اوہدے نال جڑی ہوئی۔ اوہ ہمیش آسٹے رب دی ذات دا چنگا واقف آھا۔“ (4)

شاہ حسین دی شاعری تے فکری مہاڑ اوہناں توں 681 ورھے پہلاں بیضا، مشہد وچ آون والے حسین بن منصور حلاج (922ء-857ء) نال ڈھیر رلدے نیں۔ دوواں دی فکری سانجھ توں وکھ دوواں وچ عملی سانجھ حلاج ہوون یعنی کھڈی اُنن والا کم کرن دی وی اے۔ دوویں انسانی آزار دے دار تے سُخن نوں سمجھن تے طبقاتی ونڈ تے خلقت وُردھ ہوئے اوہناں بارے آکھیا جاندا اے کہ عام لوک ڈھانی نال جڑے دسدے نیں۔ شاہ حسین جیکرا کبر دے مول، بیاج تے مالے، آبیانے خلاف میدان وچ آن ہلہ مارن والے دُلا بھٹی نال کھلوتے نیں تاں حسین بن منصور حلاج بارے وی تاریخ دے پنے دسدے نیں:

”ترجمہ: حسین بن منصور اوس ویلے دے جاری مالیاتی نظام دے اُکا
خلاف آھا، اوہ نہیں چاہوندا آھا جو عوام توں بھاری ٹیکس تے خراج لیا
جاوے، تے اوس پیسے نوں عیاشی لئی ورتیا جاوے۔ ایس وجہوں، اوہ حسین
دے دشمن ہو گئے جیہناں داکم عوام توں پیسہ اکٹھا کرنا آھا، مال دا پورا محکمہ
ای اوہدے خلاف ہو گیا۔ ہن مذہب تے مالیات نال جڑے ایہہ دوویں
گروہ ای حسین نوں بھنڈن لگ پئے تے ایہہ الزام وی لایا جو حسین
غریباں نوں مفت وچ روٹی کھواندا اے تے پیسے وی دیندا اے۔ بغداد
دے ایس آمرانہ معاشرے وچ ایہہ گل وڈی حیران کر دین والی آھی جو
کوئی انسان ایناں عوامی تے عوام دوست وی ہو سکدا اے پر اوہدایاں مننا
آھا کہ جد اللہ تعالیٰ کسے انسان نال محبت کر دا اے تاں لوکاں نوں اوہدی
دشمنی تے تیار کر دا ہے۔“ (5)

خلقت نال جڑت اوہدے نال رلن دا ایہہ اوہی تصور اے جیہڑا صوفیاں دا مڈھ قدیم توں شعار رہیا جو عملی
تے فکری پردوہاں پکھوں اپنے اندر اکسار تار کھدا اے ایہدے وچ کار لگی اے رب دے اوس حکم دی پاسداری دی گل
جو جس انسان کسے اک انسان نوں گھاٹا دتا اوس جانو مینوں گھاٹا دتا تے جس کسے اک انسان دا دل دکھایا اوہ جانو
میرے راہ توں گرا ہے پئے گیا۔ منصور حلاج ہوریں رشتے دی ایس جڑت نوں بیان کر دیاں آکھدے نیں:

میں اوہ ہاں جو میرا محبوب اے، میرا محبوب میں ہاں
اسیں دو، روجاں ہاں، جیہڑیاں اکوجے وچ موجود ہاں
تسیں مینوں ویکھو گے تے اوس نوں ویکھو گے

تسین اوس نوں ویکھو گے تے مینوں ویکھو گے (6)

ایہہ اوس جڑت تے ملاپ دی گل اے جو ادھورے پن، ادھورانے پن تے ادھوری خلقت نوں پوری خلقت وچ بدل دیندی اے۔ پروفیسر موہن سنگھ ہوراں دی آکھی گل موجب
 ”صوفی لوکاں دا ایہہ وچار کہ دنیا فانی اے، تے ایس وچلیاں چیزاں وی
 فانی نیں۔“ (7)

شاہ حسین دی شاعری تے شاعری وچ موجود فکر نوں وی صوفی مت دے سوئے وچوں پھٹی آکھیا جاسکدا اے، دنیاوی پکھوں اُچ میل دے اوہناں طبقیوں نوں جہڑے خلقت نوں عام ورتارے دیاں شیواں توں دور یڈے رکھن دے حیلے بہانے وچاردے رہندے نیں۔ اوس طبقے نوں وی اوہناں ادھورا ای آکھیا تے ہمیش حرص، ہوس تے مایا لوبھ وچ السائے لوکاں نوں ادھورا دنیا جتھوں تیک اوہناں دی اپنی ذات دا تعلق اے نور احمد چشتی دی کھوج موجب:

”لوکاں حضرت حسین نوں پکھیا: تسین کون او؟ اوہناں جواب دتا، میں نہ

مقیم آں نہ پاندھی۔“ (8)

اُچی سچی معرفت دی گل جہدے سمجھن واسطے کسے اُچے سچے ویلے دی اڈیک اے گل سمجھن واسطے شاہ حسین خلقت نوں واروار ادھوری رہون پاروں ورجدے نیں، تے حکمی وسیب دی اکھ اوہناں اپر گوڑھی دسدی اے، اج توں چھونجا (56) ورھے پہلوں اج یعنی 2022ء دے 26 مارچ دی شامیں میلہ چراغاں اپر خلقت دی کھل نوں سٹور، وچ بدل دیاں ویکھیا جاسکدا اے اج توں چھونجا ورھے پہلوں 1966ء وچ وی محمد صفر میر ہوراں اپنے لیکھ ”اگ تے ڈگا“ وچ ایہی دسیا اے۔ ”اگ تے ڈگا“ دوہیں علامتاں شاہ حسین دی شاعری دیاں وڈیاں علامتاں نیں۔ صفر میر لکھدے نیں:

”سامراجی طاقتاں نے کچھے جیسے ساڈے سر تے اک ہور طبقاتی کلچر تھپ

دتا اے۔ قرونِ واسطی دے تعصب دی طرح نویں مُلاں تے قاضی عام

لوکاں تے اوہناں دے فنی اظہار کولوں ڈونگھی نفرت کردے نیں۔ ایہہ

صرف زبان دا مسئلہ نہیں سگوں معاشرتی رویے دا مسئلہ اے۔ انگریز راج

وچ ”ذہین طبقہ“ نہ صرف عام لوکاں دی زبان توں پرے اے، سگوں اوہ

عام لوکاں نال نفرت وی کر داسی تے اپنے آپ نوں اوہناں نالوں کوئی
اُچی مخلوق سمجھ داسی۔ ایہہ سامراجی ورثہ اے وی ساڈے مگروں نہیں تھا۔
ہور گلاں توں اڈ ایہدا اظہار لوکاں نوں شمالا مار باغ وچوں کڈھ دین نال
وی ہو چکیا اے۔ بھادیس ایہہ باغ کئی سالوں توں میلے دا پڑ لگا آؤنداسی۔
ایہہ حرکت اپنے منوں بڑی چالاکی نال کیتی جاندی اے۔ پرائس ٹولے دی
منافقت باغوں باہر لگے ہوئے نوٹس توں ای ظاہر ہو جاندی اے۔ پئی باغ
عام لوکاں لئی مرمت پاروں ۲۷ توں ۲۹ مارچ تائیں بندر ہوئے گا۔ ”اللہ
دی شان پچھلے سال وانگوں ایٹکی وی میلہ چراغاں دی تے مرمت دی
تاریخ اکوای پے گئی۔“ (9)

تاریخ اتفاقی طور تے نہیں پیندی، گھتی جاندی اے اوہدی حقیقت تاریخ اتے تاریخ داوڈا کارن ہے، خلقت دے
ادھورے رہ جاوون دا۔

حوالے

- 1- شاہ حسین، کافیاں شاہ حسین، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2002ء، ص 59
- 2- جیلانی کامران، شاہ حسین، لاہور: پنجابی ادب، شاہ حسین نمبر، 1996ء، ص 77
- 3- جیلانی کامران، شاہ حسین، لاہور: پنجابی ادب، شاہ حسین نمبر، 1996ء، ص 85
- 4- پیر محمد، حقیقت الفقراء، لاہور: مجلس شاہ حسین، 1966ء، ص 27
- 5- صابر آفاقی ڈاکٹر، حسین بن منصور حلاج، لاہور: تخلیقات، 2005ء، ص 26-27
- 6- علی عباس جلاپوری، وحدت الوجود تے پنجابی شاعری، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2003ء، ص 162
- 7- موہن سنگھ پروفیسر، صوفی ملت دانکاس، لاہور: پنجابی ادب، شاہ حسین نمبر، 1966ء، ص 19
- 8- نور احمد چشتی، تحقیقات چشتی توں، لاہور: پنجابی ادب، شاہ حسین نمبر، 1966ء، ص 57
- 9- زینو (صفدر میر)، ڈگاتے اگ، لاہور: پنجابی ادب، شاہ حسین نمبر، 1966ء، ص 162